

Hanefî Hadis Usûlü Eserlerinde ‘Başlamak’

Ayşe Yasemin SAİTOĞULLARI*

I. Giriş: Hadis Usûlü ve Telif Şekilleri

Müslümanların dîni öğrenme taleplerinin ardından meydana gelen ilmî birikim, zaman içerisinde ilimlerin müstakil mevzû'larını belirleyerek ayrışmasıyla neticelenmiştir. Her ne kadar söz konusu bu ayrışma ilimler cihetinden sınırların belirlenmesi şeklinde tezâhür etse de, filhakîka muhtelif müellifler ve eserleri cihetinde; bütün ilimleri talep etme, birbiriyle ilintili görme, ilimleri küllî bakış açısıyla anlama gayreti, her ilmi bütünüün parçası olarak görüp üstünlük veya tahakküme fırsat tanımama şeklinde takip edilen bir çizgi; ya da belli ilimleri merkeze alıp gayrını o ilme tahakküm ettiren çizgiler şeklinde tespit edilebilir.

İlimlerin amaçları cihetiyle sistemli, kapsamlı ve derin araştırmalara konu edilecek bu mevzû'un; hadis usûlüne yansımaları ise aynı şekilde müellifler ve eserleri üzerinden tespit edilebilir. Asırlar süren çaba ve gayret neticesinde hadis eserlerinin birikimi her ne kadar içerisinde usûlü mündemiç olsa da hadislerin okunması usûle vâkıf olunduğu anlamı taşımamaktadır. Nitekim usûl mantığı cihetinden hadisler cüz'ileri; hadis usûlü ise küllîleri temsil etmektedir.

İlimlerin ayrışması sürecinden sonra hadis usûlü eserlerinin telif tarzının keyfiyeti ve geçirdiği merhaleler dikkate alındığında; *Ma'rifetü ulûmu'l-hadis*, gibi sadece hadisleri serd etme yöntemine dayalı hadis usûlü eserleri; *el-Mukaddime* ve onun üzerine yazılmış ma'lumât merkezli sistematik olmayan eserler; *en-Nüzhe* gibi mîras aldığı bilgileri yeniden telif gayesi ve sistematik düşünce ile ele alan eserler; *en-Nüzhe* üzerine yazılan şerhler gibi başka bir eser üzerine yapılan, insicamlı düşünce merkezli eserler şeklinde değerlendirilebilir. Yeni baştan telif gayesi ile yazılan eserlerin şekli olarak; nazım, muhtasar, mutevassit ve mütavvel şeklinde tasnîf edilmesi mümkünken, belirli bir eser

* Doktora, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis, ANKARA. dilsizhatip_16@hotmail.com

üzerine telif edilen eserler ise şerh ve benzerleri şeklinde tasnif edilebilir.

Hadis usûlü eserlerinin telif tarzlarının geçirdiği aşamalar değerlendirilirken, hadisleri serd etme usûlüne ve sadece bilgi nakletme usûlüne dayalı ilk dönem hadis usûlü eserleri; usûl bilgisinin bir araya getirilmesinde önemli bir rol oynamış olmakla beraber bu birikimi, sistematik düşünce ile telif edilen eserlere devretmeleri nedeniyle esasen bilginin bir arada tutulması şeklindeki görevlerini yerine getirmişlerdir. Bu sürecin ardından Müslümanların dîni öğrenme taleplerinin inkitâ'a uğramasının hadis usûlüne yansıyan yönüyle, biriken, değişen ve gelişen yapısı devam eden bilginin, insicamlı bir biçimde yeneden telif iddiası içeren ya da belli eser üzerine iç tutarlılığa sahip bir telif şeklinde, hadis usûlü eserlerinde işlenmesi aşamasına geçilmiştir.

II. Hanefî Hadis Usûlü Eserlerinde 'Başlamak'

İlimlere, parçacı yaklaşmak yerine, onları küllî bir bakış açısıyla ele alan müellifler, eserlerini telif ederken ilgili alanın yaklaşım tarzını ve önceliklerini esas alan bakış açısının yanı sıra, muhtelif ilimlerin ıstılah, mesele ve yöntemlerinden içerisinde bulunduğu ilimle müştereklik arz eden yönlerini o alana kazandırma bakış açısını da kullanmışlardır. Sözelimi, hadis usûlü eserlerini bu bakış açısıyla telif eden ilim adamları, aklî ve naklî ilimlerin zenginliklerini bahse konu zemin üzerinden usûle katmışlardır.

Bu bakış açısına sahip müelliflerin mensup oldukları amelî mezhepler, hadis usûlü eserlerinde bu yöntemin kullanılmasına engel teşkil etmemektedir. Zira, üzerine yazılan şerhler sayesinde, belli bir geleneğin oluşmasında esaslı bir konumu bulunan İbn Hacer'in *en-Nüzh'e*'si, Molla Hanefî'nin *Şerhu'd-Dîbacı*, Dâvûd el-Karsî'nin *Şerhu Usûlü'l-hadîsi* her biri birer şerh olup, müelliflerin mezheplerinin muhtelif olması, ilimlere küllî bakış açısını kullanmalarına engel teşkil etmemektedir.

Müteselsil pek çok alan ve konuda derîn çalışmalarla ortaya koyulması gereken, muhtelif ilimlerdeki birikimi bünyesine bütüncül bir şekilde katma sürecinin takibi, eserlerin farklı şekillerde isimlendirilebilen başlangıç kısımlarında ve eserin tamamında görülebilmektedir. Nitekim muhtasar eserlerin başlangıçlarında az, mütavvel ya da şerh hususiyeti taşıyan eserlerde geniş bir şekilde tespit edilen ilimlerin küllî birlikteliği; usûl ve furû'u ile naklî ve aklî ilimlerin tamamını ihata edecek şekilde geniş bir alana yayıldığı görülebilmektedir.¹

Muhtelif ilimlerde telif edildiği gibi hadis usûlünde de; sıhhat tartışmaları olmakla beraber kendisiyle başlanılmasının faziletini beyân eden hadisler göz

¹ Hatiboğlu, İbrahim, "Usûllerin Müsterek Zemîni -*Birgivi'nin Risâletün fi Usûli'l-Hadîsi*-, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XX/2, 2022, s. 207-217.

önünde bulundurularak ‘besmele’, ‘hamdele’, ‘salvale’ diye ifade edilen başlangıç usullerinden herhangi biriyle başlanması mümkündür. Nitekim hadis usûlü müellifleri, sûrelerin başlangıcına uygun olanı tercih etme; sünnete uymak; belîğ olanı tercih etme; ilmin öneminden dolayı hiçbirini tercih etmeden doğrudan eserle başlama; eserin hacmi dolayısıyla başlangıcı öz tutma düşüncesine göre tercihte bulunma; üçünü beraber kullanarak başlama gibi çeşitli maksatlar göz önünde bulundurularak, başlangıçlarının usûllerini tercih edebilmektedir. Söz konusu tercih sebepleri, ulemâ arasında zaman zaman tartışmaya konu teşkil etmiş ve eserlerde bu tartışmalara geniş şekilde yer verilmiştir.

Farklı ilim dallarının müellifleri gibi hadis usûlü telif eden yazarlar da, esere yazılma şekline uygun başlangıç yapabilmektedirler. Zira, geleneksel telif ve şerh eserlerin bu kısımlarında, hususi şekilde eserin yazıldığı ilim dalı ile alâkalı; umumî olarak ise bütün ilim dallarını kapsayan bir üslûpla, ‘telmîh’ ve çeşitli belâgat sanatları kullanılarak müellifin ilmi ve irfânî yeteneklerini ortaya koyduğu bir başlangıç yapılır. Müellif eserini kısa tutmak gibi bir düşünce ile telif etmemişse, bu bölümde uzun bir başlangıç, kısa tutmak isterse ‘belîğ’ bir başlangıç yapmayı tercih edebilir. Sözelimi belâgat ilmi gerek şerh kısımlarında müellifin müktesebâtını yansıtmak şeklinde uygulamalı olarak kullanılırken, gerekse ‘وَبِهِ نَسْتَعِينُ’/yalnızca O’ndan yardım isteriz’, dua cümlesinde olduğu gibi harf-i cer ile beraber olan zamîr Allah Teâlâ’ya râci olduğu için belâgat sanatındaki ‘ta’zîm’ kullanılarak harf-i cerrin öne alınmasında tespit edilebilmektedir.²

A. ‘Besmele’

Hadis usûlü şerhlerinde, ‘besmele’, ‘hamdele’, ‘salvale’ kısımları bulunmakla beraber, ayrıca şerh edilen eserin besmele, hamdele ve salvale kısımlarının detaylı bir şekilde şerh edilme yöntemi de benimsenmiş; hatta ilimlerin insicamlı birlikteliğini yansıtmaya yönüyle bu şerhlerde çok kıymetli bilgilere de yer verilmiştir. Eserlerde ‘بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ’ lâfzı şerh edilirken, dil bilimlerinin: nahiv, sarf, vaz’, iştikâk, lûgat, belâgat gibi muhtelif kazanımları bütüncül bir şekilde kullanılmıştır. Sözelimi, sadece besmele ile başlamanın caiz olduğunu ifade ederek fikhî meselelerle olan ortak zemîne; ‘ب’ harf-i cerrinin nahiv ilmindeki manalarına; ‘ائِمْ’ kelimesinin vaz’, iştikâk, lûgat ilmi cihetiyle manalarına; harf-i ta’rîfin belâgat ilmindeki muhtelif manalarına; besmelede yer alan esmâ-i ilâhiyyelerin ‘sarf’, ‘menkûl’, ‘mübâlağa’ gibi dilbilimle bağlantılı manalarına yer verilmiştir.³

B. ‘Hamdele’

Hadis usûlü eserlerinden fıkıh ve hadis bakış açısını birleştirerek telif bir

² İbn Himmât, *Netîcetü'n-Nazar*, vr. 86.

³ Davud-i Karsî, *Şerhu Risâle fi Usûli'l-hadis*, vr. 02-03.

eser yazan müellif,⁴ ‘hamdele’ girişinde, özelde inanç, mezhep ve meşrep meseleleri ile bağlantılı olmakla beraber, genel olarak her ilim dalında ele alınan bir konu olan, ‘resûl’ ve ‘nebî’ ayırımına dikkat çekmek üzere, ‘الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ / hamd, resûlleri ve nebîleri gönderen âlemlerin Rabbî Allah’adır,’ ifadeleri görülmektedir. Ayrıca, ‘يَكُونُوا مُبَشِّرِينَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَمُنذِرِينَ لِقَوْمٍ كَافِرِينَ / mü’minlere müjdeleyiciler, kâfirler topluluğuna uyarıcılar olsunlar diye’, ifadesiyle ise ayetlerde geçen peygamberlerin ‘müjdeleyen’ ve ‘uyarıcı olan’ vasıflarına telmîhte bulunulmuştur.⁵

Eserlere başlanırken, özellikle giriş kısımlarında o ilme ait kavramlar kullanılarak belîğ bir şekilde kullanılan ‘hamdele’ için örnek kabîlinden, ‘hamd nimetlerini ardı ardına göndermek suretiyle, bütün bağlantılarını keserek kendini O’na adayan kimseye ulaştırın Allah’a mahsustur.’ وَصَلْ بِمُتَوَاتِرِ آيَاتِهِ مِنَ انْقِطَاعِ / hamd kendisine vacib olarak değil ondan bir fazl olarak bu ümmete sened silsilesini husûsî kılan Allah’a mahsustur,’ ifadesinde dikkat çekilmiştir. Yüksek derecede belîğ bir uslûbla yazılan bu ifade de aynı zamanda, fıkıh usûlü, mantık ve belâgat ilminde müşterek bir ıstılah olan ‘حَاصٌّ’ kavramına telmîh için ‘has kılındı’, ‘حُصِّصَ’ kelimesi kullanılmış, ayrıca hadis usûlünde, ‘sened kullanımının sadece bu ümmete has/özel kılınması’ meselesi de hatırlatılmış olmaktadır.⁷

İnanca dair meseleler ve tasavvuf ilminin müşterek mevzû’larından biri olan Allah Teâlâ’ya bir şeyin vacib olup olmaması, Allah Teâlâ’nın bize verdiklerinin hepsinin bir ‘fazl/lütuf’ sayılması gerektiği meselesi, bir hadis usûlü eserinin başlangıcında, küllî bakış açısını temsil etme amacına ma’tûf olarak ‘hamdele’ kısmında; ‘وَحُصِّصَ هَذِهِ الْأُمَّةَ بِسِلْسِلَةِ الْإِسْنَادِ فَضْلًا مِنْهُ لَا وَجُوبًا عَلَيْهِ / hamd kendisine vacib olarak değil ondan bir fazl olarak bu ümmete sened silsilesini husûsî kılan Allah’a mahsustur,’ ifadesinde dikkat çekilmiştir. Yüksek derecede belîğ bir uslûbla yazılan bu ifade de aynı zamanda, fıkıh usûlü, mantık ve belâgat ilminde müşterek bir ıstılah olan ‘حَاصٌّ’ kavramına telmîh için ‘has kılındı’, ‘حُصِّصَ’ kelimesi kullanılmış, ayrıca hadis usûlünde, ‘sened kullanımının sadece bu ümmete has/özel kılınması’ meselesi de hatırlatılmış olmaktadır.⁷

Hakikat merkezli bir tefekkür geleneği içerisinde telif edilen eserlerin çoğunluğu ‘besmele’, ‘hamdele’, ‘salvâle’ ile başlamıştır.⁸ ‘Hamdele’ kısmında hamdın manalarının çok olduğunun ancak belâgat sanatından biri olan ‘sözün makama uygun söylenmesi’ kuralından dolayı bunların burada serdedilmeyeceğini söyleyerek belâgat zemînine; ‘الْحَمْدُ’ kelimesindeki harf-i tarifin ‘cins’, ‘şümûl’ ve ‘ahd’ manasını ifade etmek üzere, her üç manayı da muhtemil ol-

⁴ İbrahim Hatiboğlu, “Molla Yegân ve *Risâle fî Usûli’l-hadis ‘alâ tariki ehli’l-hadis ve’l-Usûliyyin* Adlı Eseri”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2021, sayı 19, ss. 373-380.

⁵ Molla Yegân, *Risâle fî usûli’l-hadis*, vr. 47.

⁶ İbn Himmât, *Netîcetü’n-nazar*, vr. 86.

⁷ İbn Himmât, *Netîcetü’n-nazar*, vr. 87.

⁸ el-Cürçânî, *ed-Dibâcü’l-müzheb*, vr. 145; Molla Hanefî, *Şerhu’d-Dibac*, vr. 04-07.

duğunu belirterek belâgat ilmindeki harf-i ta'rifin anlamlarına dikkat çekilmiştir.⁹

'لِلَّهِ' lâfzı şerh edilirken; Lâfzatullâhın 'ذات' ismi olduğuna dikkat çekilerek 'الأسماء الحسنی' şerhlerine; 'واجب الوجود' olduğu söylenerek kelâm ilmindeki 'zâti sıfatlara'; ism-i celâlinde bütün övgüleri hak etmeyi gerektiren 'hamd' isminin 'اِخْتِصَاص' ma'nası bulunması dolayısıyla 'الخالق', 'الرزاق' gibi diğer isimlerine tercih edildiği ifade edilirken belâgat özelliklerine dikkat çekilmiştir; Lâfzatullâhın başındaki 'ل' harf-i cerrinin 'اِخْتِصَاص' manasında olabileceğine ya da 'sıfatın mevûsfa mahsûs olması' kuralını ifade ederek belâgat zemîni kullanılmaktadır; 'الرَّبُّ' kelimesi şerh edilirken; terbiye manasındaki 'masdar' anlamına; 'bir şeyin kâmil hâle gelinceye kadar tedricî olarak ulaştırın' şeklindeki 'مبالغة' içeren lügat anlamına; 'müsnedde yer alan mecâzın zarfta yer alan mecâzdan daha belîğ' olduğu kuralın; 'الرَّبُّ' lâfzının 'نعت' ve 'حقیقة' anlamına; gramerdeki 'sıfat' mahallinden dolayı 'mecrûr'; 'medh', 'seslenme', mahallinden dolayı 'merfû' ya da 'mansûb' okunabileceği görüşlerini vererek nahiv ilmi ile bağlantısı kurulmuştur.¹⁰

'العالم' lâfzı kendisiyle mutlak olarak bilenen şey için 'isim' manasındadır; sonrasında lâfız cins, cevher, a'raz ve insandan yola çıkılarak yaratıcının bilindiği şey için kullanılmaya başlandığı söylenerek pek çok ilimde yer alan 'yaratıcı', 'yaratılan', 'cevher-araz' meselelerine yer verilmiştir; 'العالم' lâfzının, akledenler için kullanılmasının 'tağlib' yoluyla olduğuna dikkat çekilerek belâgat sanatına, 'العالم' ismini 'ya' ve 'nûn' harfiyle 'cemî' yapımına dikkat çekilerek sarf ilmine; 'العالم' lâfzının melek ve cinlerden ilim sahibi kimseler için vaz' olduğunu (mevzû) ve hangi manaları içine aldığını söyleyerek vaz' ilmiyle bağlantısı kurulmuştur; 'العالم' kelimesiyle insanın kastedildiği tasavvuftaki 'العالم الصغير - العالم الكبير' düşünce sistemine; 'العالم' in yaratıcının varlığına delil oluşu ile inanç ile ilgili meselelere dikkat çekilerek sadece bir kelimenin şerhinde ilimler arası örülen ağı izlemek mümkündür.¹¹

C. Salvale

Hadis usûlü eserlerinde 'salvale' kısımlarında da, hamdele görüldüğü üzere, aynı usûlün izlendiği kolaylıkla fark edilebilir. Zira bu kısımda "Ben, mahşer günü insanoğlunun efendisiyim. Kabri ilk açılacak ben olacağım...",¹² hadisin, 'وَالصَّلَاةُ' ve 'السَّلَامُ' insanların efendisi Muhammed Mustafa'ya olsun 'وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِ الْوَرَى مُحَمَّدِ الْمُصْطَفَى' ifadesiyle 'telmih'te bulunmaktadır.¹³ Habîb-i Êdîbimiz Efendimiz'in (s.a.v.) sözlerinin, 'gayr-ı metlûv' vahiy sayılıp

⁹ Molla Hanefî, *Şerhu'd-Dibâc*, vr. 08.

¹⁰ Molla Hanefî, *Şerhu'd-Dibâc*, vr. 09-10.

¹¹ Molla Hanefî, *Şerhu'd-Dibâc*, vr. 10.

¹² Müslim, 'Fezail', hadis no: 2278.

¹³ Molla Yegân, *Risâle fi usûli'l-hadis*, vr. 48.

sayılmaması hususunda; yaygın şekilde ileri sürülen hepsi vahiydir, hiçbiri vahiy değildir, bir kısmı vahiydir bir kısmı vahiy değildir şeklinde üç görüş bulunmaktadır. Günümüzde yaygın biçimde tartışılan bu meselede, müelliflerin görüşünün Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözlerinin hepsinin ya 'açıkça' ya da 'zımnen' vahiy kaynaklı olduğuna dikkat çekmek üzere müellifler eserlerinde, 'Muhammed Mustafa'ya' sıfat olarak 'وَمَا يُنطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ/O, kendi isteği üzere konuşmaz, o(nun konuştuğu) ancak, kendisine vahyedilen bir vahiydir,¹⁴ âyet-i kerimesine atıfta bulunmuşlardır.¹⁵ Yine, 'salvale' kısmının devamında 'وَعَلَىٰ إِخْوَانِهِ' ve 'السَّلَامُ' diğer Nebî kardeşlerinin üzerine olması 'مِنْ سَائِرِ الْأَنْبِيَاءِ' duasında bulunan Molla Yegân, burada da bütün peygamberlerin anne ayrı kardeş olduklarını ifade eden 'Ben, Meryemoğlu'na insanların önde geleniyim. Zaten bütün nebîler, anneleri ayrı, babaları bir evlâtdırlar,¹⁶ hadisine telmih yapmaktadır.¹⁷ Ardından 'السَّلَامُ' ve 'الصَّلَاةُ' dua lâfızlarını Gönül Sultânımız Efendimiz'in (s.a.v.) yakın arkadaşlarına hususî kılarken, 'onlar gökyüzünde yıldızlar gibidir, kim onlara uyarsa doğru yolu bulur' şeklindeki medh içeren hadisini onların önemlerine özellikle vurgu yapmak için kullanmıştır.¹⁸

'الصَّلَاةُ' kelimesinin; lügat manasına; Allah Teâlâ cihetinden rahmet, melekler cihetinden Allah Teâlâ'dan bağışlanma dilemek, mü'minler cihetinden dua manasında olduğuna; Selâm'ın esenlik ya da tesîm manasındaki 'masdar' ya da teslîmden 'isim' anlamı belirterek 'sarf' konumuna;¹⁹ 'عَلَىٰ مُحَمَّدٍ' terkiibinin açıklanmasında 'zarf-ı müstakar', 'sıla' 'haber' gibi gramer konumlarına;²⁰ 'ال' lâfzının 'وَالِهِ' kimleri kapsadığı görüşlerine;²¹ 'أَجْمَعِينَ' kelimesinin nahiv ilmindeki 'te'kid' anlamına²² ilimlere küllî bakış açısından yola çıkılarak yer verilmiştir.

'الصَّلَاةُ' ve 'السَّلَامُ' in Efendimiz Muhammed sallellâhü te'âlâ 'aleyni ve sellem'e hususî kılındığı kısmında; tasavvufun en önemli meselesinden birini teşkil Efendimiz 'aleyhisselâ' in 'الْمَكَارِمُ الْأَخْلَاقُ';²³ 'الصَّلَاةُ' ve 'السَّلَامُ' in Efendimizin (s.a.v) yakın arkadaşlarına hususî kılındığı kısmında; onların fazîletine; dünyanın dört bir yanına dîni tebliğ etmek için rihle yapmalarına; onlardan bazılarının

¹⁴ en-Necm (53), 3-4.

¹⁵ Molla Yegân, *Risâle fî usûli'l-hadîs*, vr. 48.

¹⁶ Buhârî, "Enbiya", 48 hadis no: 3443.

¹⁷ Molla Yegân, *Risâle fî usûli'l-hadîs*, 1.

¹⁸ Molla Yegân, *Risâle fî usûli'l-hadîs*,

¹⁹ Molla Hanefî, *Şerhu'd-Dibâc*, vr. 09-10.

²⁰ Molla Hanefî, *Şerhu'd-Dibâc*, vr. 10.

²¹ Molla Hanefî, *Şerhu'd-Dibâc*, vr. 11.

²² Molla Hanefî, *Şerhu'd-Dibâc*, vr. 12.

²³ İbn Himmât, *Netîcetü'n-nazar*, vr. 87.

meşhûr olması meselesine,²⁴ 'الصَّلَاةُ' ve 'السَّلَامُ'ın 'التابعي'ye husûsî kılındığı kısmında onların hadisleri aktarmada oynadıkları önemli role; bid'atçı kimselerle yaptıkları mücadeleler gibi hadis meselelerine dikkat çekilmesinin yanında; 'الصحابي', 'المشهور', 'غريب', 'رفع', 'مقطع', 'موقوف', 'سنن' gibi hadis usûlü kavramlarına; 'bid'at' ve 'şüphe' gibi inanca müte'allık kavramlar zemini kullanılmıştır.²⁵

III. Sonuç

Esas itibariyle, Osmanlı ilim geleneğinin önemli bir tefekkür geleneğini temsil eden birkaç hadis usûlü eserinin giriş kısımlarındaki 'başlangıç' usulleri üzerine bazı hususlara işaret edilen bu çalışmada, modern bakış açısı ile, çok sıradan gibi gözükken bir hususun, bir medeniyet inşası bağlamında ne denli önemli olduğunu gösterecek belli başlı bazı hususlara işaret edilmiştir. Hadis usûlü bağlamında temsil gücü yüksek birkaç Hanefî hadis usûlü şerhi üzerinden işaret edilen bu hususlar, sadece hadis usûlü eserlerine has olmayıp, bütün ilim dalları ve usuller için de söz konusudur. Eserin telifine başlamanın ihtişâmını keşfetmek, bir yandan müellifin tasavvurunun derinliğine ortaya koyarken bir yandan da medeniyetin bu şekildeki güçlü bir terâküm ile mümkün olduğunu idrak etmeyi de mümkün kılmaktadır.

Genelde Osmanlı ulemâsının, özelde de hadis âlimlerinin telif veya şerh ettikleri eserlerdeki bu kuşatıcılık ve derinlik, bugün itibariyle henüz fark edilmemiş muhteşem bir küllî ve insicamlı bakış açısının küçük bir yansımasıdır. Sadece, 'pozitivist' perspektif ile meseleleri ele alan, tetkik ettiği hususlara dışardan ve nesneleştirerek yaklaşan çağdaş bakış açılarının bu insicamlı küllî yapıyı fark etmesinin yolu, sayıları milyonları aşan yazma eserlerden (mahtûta) geçmektedir. Bu da ancak, devlet desteği ile, yazma eserlerin okunup anlaşılmasını sağlayacak bütün yolların açılıp, sınırsız imkânların yeni nesillerin önüne sunulması ile mümkün olacaktır.

²⁴ İbn Himmât, *Netîcetü'n-nazar*, vr. 88.

²⁵ İbn Himmât, *Netîcetü'n-nazar*, 89.